

НЕКОЛИКЕ ЗАБИЉЕШКЕ О ЉУБИШИ

1.

Полазна тачка Јована Скерлића у завршном дијелу огледа о Љубиши¹ била је афористичка тврдња (Скерлић каже: формула) из седамдесетих година XIX вијека да је Љубиша „Његош у прози“. Ова „формула“ не само што је била објекат Скерлићеве критике, него је у многоме одредила и сам историјски и критичарски поступак у њој, аргументисање и оцјене — она се осјећа у подтексту цијелог огледа. Па и сам коначни закључак расправе дат је у оповргавању и парафрази ове „формуле“: Љубиша „подсећа на Његоша, али не на Његоша генијалног песника оног високо уметничког и силно оригиналнога дела које се зове *Горски вијенац*, но на Његоша народног певача *Куле Ђуришића* и *Чардака Алексића*“. А „формула“ је, ваља нагласити, била написана као пригодна напомена којом је уредништво *Отаџбине*² пропратило појаву Љубишина *Проклетог кама* у своме часопису.

Велимир Живојиновић («*Massuka*»), у полемичком чланку *Стјепан Митров Љубиша и Ј. Скерлић*,³ у коме је побио или пољуљао низ Скерлићевих тврдњи и оцјена о Љубиши, објашњавао је многе критичарске погрешке Ј. Скерлића тиме што је овај, наводно, био материјалист и социјалист. Скерлић је, испада, „био калар да врло поуздано одмери уметничку вредност једног дела *сентименталним* делом своје личности“, али, „одгојен у материјалистичкој социјалистичкој доктрини, он је свесно потискивао у себи сентиментални део своје природе...“ итд., да не дужимо с овом интуитивистичко-мистичарском причом о злом духу материјалистичке и социјалистичке доктрине и разума уопште. Скерлић

¹ *Писци и књиге*, III.

² *Отаџбина*, св. 1, 1875.

³ *Мисао*, св. 1—2, 1929.

је многим елементима своје књижевне критике и историографије (какав-такав социолошки поступак, борба за реализам и народност у литератури, инсистирање на демократизацији друштвеног живота и естетике) очигледно прогресивнији, то ће рећи истинитији, научнији од многих критичара нашег времена. Али досљедни материјалист и социјалист био није. Он је, кратко речено, био еклектичар, позитивист; односно — лијеви, борбени грађански демократ. И гријешо је, човјек средине, и за досљедне материјалисте и за идеалисте. А у оцјени дјела С. М. Љубише погријешо је, ваљда, више него игдје друго.

Чудан је, заиста, то поступак: упоредити овако једног писца, и то још приповједача, с Његошем, и из тога упоређивања извући књижевну оцјену тога писца. Његош је изузетна појава, и тешко је, особито у деветнаестом вијеку, наћи у нас писца по кога упоређење с њим неће изићи веома неравно упоређење. Неумјесно је, затим, упоређивање прозе и поезије као тражење основе и чинилаца за оцјену и одређивање мјеста једног пјесника у поезији или прозаика у прози. Јер опште је познато колико наше народне приповијетке заостају за нашим епским и лирским народним пјесмама; па и наша умјетничка поезија дуго је ишла испред прозе и временски и квалитативно. И не само наша — каква би, на примјер, испала италијанска проза ако бисмо је првенствено мјерили мјером Дантеова *Пакла*? Љубишу је, дакле, ваљало посматрати, прије свега, у процесу развитка домаће приповијетке; упоређивати га, колико је то неопходно за одређивање његове вриједности и његова мјеста, с домаћим приповједачима његова доба. У вријеме кад Љубиша објављује прву и другу књигу својих приповиједача,⁴ у Срба (а за Скерлића Љубиша је, разумије се, српски писац) излазе приповијетке М. П. Шапчанина, М. Глишића, Л. Лазаревића и др. Скерлић, истина је, има много замјерака за свакога од њих тројице, поготову за првога. Па ипак сматра да је Шапчанин у „светлим тренуцима“ давао „добре приповетке“; да „чисто уметничка вредност“ Милована Глишића једино није „врло висока“, а *висока*, значи, јесте; да у Л. Лазаревићу „треба гледати човека који је на европску висину подигао српску приповетку“. А која би то приповијетка којег било од ове тројице, запитаћемо ми, „чисто уметнички“ надмашивала *Кањоша Мацедоновића* Стефана Љубише, чије приповједачко дјело за Скерлића „није чисто књижевно“? И најзад, ако се већ ишло на упоређивање, онда није требало расправљати о ономе гдје је разлика између Његоша и Љубише свакоме јасна (ступањ обдарености), нити је ствар требало сводити на питање филозофичности једнога и другога,⁵ него је ваљало тражити да ли у Његошеву и Љубишину књижевном дјелу има нешто за-

⁴ *Prpovijesti crnogorske i primorske*, 1875; *Prpovijesti*, 1882.

⁵ У В. Живојиновића: „Његош је изразито филозофски дух; Љубиша мало филозофира, па и онда ретко директно“, итд.

једничко у суштини, и тако би се дошло до основног питања литературе и основног оријентира у критици — до питања умјетничке спознаје и умјетничке васпоставе живота, стварности.

И тражећи то, дошли бисмо до оваквог закључка, конкретно-садржински друкчијег него Скерлићев. Наиме: и да нема Његоша, ми бисмо у самим приповијеткама Стефана Љубише могли наћи живот и људе Црне Горе и Приморја, прије свега племенски живот и племенске људе — имали бисмо упечатљиву хуманистичко-патриотску *умјетничку* истину о њима. Много мање снажну, разумије се, без онако крупне димензионалности у поимању и пресаздавању, с мање пластичности, колорита, типизирања, проницања у корјенита питања не само племенског живота него живота уопште. Али ипак бисмо је имали. Њу и њено спознајно-естетско дјеловање.

А Скерлића је поступак који је у овом случају примијенио и који намеће помисао о предубијеђености довео у разне контрадикције и друге незгоде. Он, на примјер, тврди да се у Љубишиним приповијеткама „све своди на неколико основних црта, на описе народних обичаја и виртуоско руковање народним језиком“, да „Љубиша у својим приповеткама има врло мало уметности“ и да „у том погледу стоји“ чак иза Јанка Веселиновића. А упоредо с тим каже да су „Љубишина дела веран израз духа и одблесак народне душе“ и да је у „Причама Вука Дојчевића“ „наша југозападна раса (!) . . . осетила себе, познала свој дух и своју особиту душу“. А како из *књижевног* дјела у коме „има врло мало уметности“ и које стоји чак иза дјела Јанка Веселиновића може ико, па чак и нека мистична „раса“, осјетити себе и познати „свој дух и своју особиту душу“? Како такво дјело може бити „веран израз духа и одблесак народне душе“ — постоје ли у умјетности „верни изрази“ и „одблесци“ ако нијесу умјетнички остварени?

На другом мјесту Скерлић, и иначе често изводећи закључке о Љубиши приповједачу на основу његових уздржљивих изјава о себи а не на основу његова књижевног дјела, цитира ријечи С. Љубише да су његове приповијетке „омилале с чистоће језика, с народнијех облика, и с тога што су *огледало народа*“. И онда, у наставку каже: „И одиста, то је била најача страна и највећа врлина Љубишина. Он је знао народни језик⁶ тако дубоко и потпуно, тако лако и лепо владас њиме, да му у томе има мало равних у целој српској књижевности“. А из тога излази да је у Љубишиној реченици била ријеч само о језику, односно да је Скерлић превидио или прећутао оно „огледало народа“, што је у Љубише, према његовој властитој допуни, значило: огледало „врлина и порока“ његових земљака, како би се огледали „у првијема“, а помрзли „на потоње“. Скерлић ће, да узмемо још тај

⁶ Курзив је, осим кад се преноси Скерлићев начин писања имена књижевних дјела, свуда мој.

примјер, прогласити *Причања Вука Дојчевића* за „најглавније и типско дело Љубишино“. А тиме ће заслонити највише Љубиши-не књижевне домете и фактички направити припремни „тактички потез“ за онако неповољан суд о умјетности у Љубише. И све те, и све оне непоменуте, контрадикције и произвољности довеле су до цитиране Скерлићеве контраформуле о односу Његоша и Љубише. Њом се, као поентом, цијела расправа и завршава.

Дакле: Љубиша подсјећа не на Његоша пјесника *Горског вијенца*, него „на Његоша народног певача *Куле Ђуришића* и *Чардака Алексића*“. Видовито карактеришући ондашње, па и будуће, формалисте, Скерлић је рекао да они више воле ријечи и стилске украсе но саму садржину и смисао. Са њим се, бар у овој контраформули, из неких разлога десило нешто слично: контраформула је испрени направљена и ефектна, али истина није у њој прошла боље него садржина и смисао у формалиста. А истина је у овоме: иако има своје „*Куле Ђуришића*“ и „*Чардаке Алексића*“, Љубиша има и свога *Кањоша Мацедоновића*, *Крађу и прекрађу звона*, *Суд добрих људи (Грабеж дјевојачки)*, нека од *Причања Вука Дојчевића*, одиста, у цјелини, умјетничка и одиста оригинална дјела. А висина домета једног писца, мјесто његово у књижевном процесу, одређује се, прије свега, према његовим најбољим, а не према средњим и слабијим дјелима. А то важи и за Љубишу.

2.

Скерлић је рекао да се Љубиша „може сматрати за исто тако црногорског колико и бокелског приповедача“. И збиља, Љубиша је, у приповијеткама и у *Причањима Вука Дојчевића*, писао о Црној Гори, чак и процентуално узето, исто онолико колико о Боки („Албанској Далмацији“, како је с вишеструким политичким циљем Аустрија Боку називала). А с колико је, само, горчине и осуде, пишући⁷ о селима „врх Будве“, нагласио: „села *махинска*, *поборска* и *браицка*, што их Млечић лукавством окрну *Црној Гори*“. И с колико љубави и поштовања говори о ослободилачкој борби Црногораца: „Црна Гора је уточиште слободних витезовах“; „црногорска повјестница пунана је бојних и витешких дјелах“!⁸ Према свједочењу самог Скерлића, иза смрти С. М. Љубише остала је, у рукопису, његова *Историја Црне Горе*. А једна од књижевних амбиција и „један од планова које је са собом у гроб понео“ био је, према истом том свједочењу, да „у једном историјском роману прикаже истрагу потурица у Црној Гори“.

⁷ У географско-етнографско-историјском огледу *Општество паштровско и окружју которском*.

⁸ У некрологу *Sjeni Petra Petrovića Njegoša II, vladike crnogorskog i spisatelja slavenskog*, Kukuljevićev Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. II, razdjel I, 1852.

Али Љубиша је за нас прије свега писац приповиједака које нам је оставио. И, кад је у питању његов однос према Црној Гори, његово неодвајање Црне Горе и Боке као завичаја и књижевне преокупације, за нас је најзначајнији његов литерарни поступак у бокелско-црногорским темама, објективни смисао његова дјела. А да покажемо тај поступак и тај објективни смисао, узећемо, као можда најрјечитији примјер, причу *Крађа и прекрађа звона*.

За писца друкчијег но што је Љубиша, тема *Крађе и прекрађе звона* била је од рискантних: Љешњани из Црне Горе краду звоно с цркве; „обезвоњена“ православна црква је поборска, дакле бокелска, и Љубиша је Бокел; Побори се дижу да украдено звоно прекраду и тако освете „штету и срамоту“ какве, по ријечима кнеза поборског, „није још на људе падало“. И како је ту поступио Љубиша: је ли се подао, или бар иоле подао, ономе што ми данас називамо локалпатриотизам; гњеви ли се, кори ли барем као побожан човјек, православац? Не, он је у цијелој причи, у свакој њеној појединости, остао вјеран своме хуманистичком, у литерарном смислу поглавито реалистичком принципу да „људи нијесу ни анђели ни ђаволи него људи, пригнути час добру, час злу, како их нагони ћуд, невоља, пригода и рђава дружба“. Остао је досљедан убјеђењу и осјећању да су му и Побори и Љешњани подједнако своји; досљедан истини о условима у којима се крађа и прекрађа дешава. Како он мотивише поступак Љешњана? „Ево три године минуле“, вели он на уста сокодржице, „откад Љешњани оградеше и освешташе нову цркву, Свету Петку наред поља. Залуду се на све стране мучили да набаве цркви звоно. Слали наруџбине у Млетке преко Котора, у Београд преко Цетиња, у Цариград преко Скадра; не би им га суђено добавити ни за коју цијену...“ У наставку одјељка у ствар се, истина, уплиће „ђаво који ни оре ни копа“. Али радио ђаво шта радио, факат остаје факат: Љешњани су од невоље украли поборско звоно. При том они нијесу ништа кивни на Поборе, зла им не желе. Њима је просто неопходно звоно за своју цркву, а на поборској, *иноплеменској* има звоно. Љубиша, дакле, остаје као приповједач вјеран и истини да је за племенског човјека ван закона све што је ван његова племена. У љешанском случају, само, у племенска схватања и норме уплиће се један неплеменски моменат: је ли православним Љешњанима грехота и недопуштено да са иноплеменске православне цркве скину звоно за своју цркву? Али Љубиша, као и Вук Караџић, добро зна да Црногорци нијесу баш много побожан народ па их, умјетнички, и даје као такве. И даје их, као такве, без љутње или клетве, с доброћудном наклоношћу, с хумором — онако како их је, на том истом плану, приказао и Његош. Сјетимо се ријечи Љешњанина Шуља, који је ствари око набавке звона био глава: колико је ту племенског човјека, колико противурјечности између племенске и црквене логике, колико једноставне небогомолске слободе и fine ироније вјер-

ски незатуцаних људи! „Ето нам“, вели Шуљо, „зја црква гологлава као невјеста без вијенца, новци не помажу, а у томе приморју црква и звона као малог боба. Него хајте да свучемо Светога Јована, а да оједнемо ову старицу, пак сва та грехота о мојој души. Да ти нијесу свети као ми саможиви и ћуди лакоме, да не би богати нага одио. Кад радим на славу божју, ту ми нема гријеха ни чуда“. Затим Шуљо, са наивношћу и слободом коју је родовско-племенска организација одгајила у људима, каже: „А лако ћемо обисти; ако се звоно да смаћи са цркве, није чисто жао Светоме Јовану дати звоно Светој Петки. Ако пак звоно на нашој цркви не заниједи ни промијени глас, није жао ни Светој Петки примити дар“. А ту већ консеквентност религиозног вјеровања разбија само то вјеровање — наш писац је овим мотивом за близу сто година предухитрио Моравију из једне од најбољих његових „римских прича“. Љубиша, иако антиклерикалац, није, разумије се, био против цркве, али је његова вјерност историјској истини, љубав његова према људима о којима пише, његову умјетничку истину окренула против цркве и њених мистификација.

Према Поборима Љубиша се односи исто онако као и према Љешњанима. Сликајући их, он је такође остао вјеран животној истини, настојању свом да је што дубље прозре. Побори, на скупцу свих братстава, одлучују да се око звона не суде: племе су, а племе није знало за суд, оно је само себи правду добијало и морало добити. Ова традиција се у метохијских Шиптара, „у наслијеђеном племенском инстинкту“,⁹ држала до најновијег времена: породица убијеног, и кад зна ко је убица, не обраћа се државном суду — то би значило не бити кадар да се сам осветиш, чекати освету од другог. Као ни Љешњани на Поборе, Побори на Љешњане нијесу ништа нарочито кивни. Они просто иду да од иноплеменика прекраду своје, а такав потхврат је за људе родовско-племенске заједнице ствар сасвим нормална. И у свему овоме, и свему другом, Љубиша даје Поборе са истом оном доброћудном наклоношћу и хумором. Хумор је, између редака, чак и у сцени кад поборски прекрадљивци стављају обезбјеђење на ждријелу и кад барјактар распоређује како, буде ли рањеника, да учине с њим и његовим оружјем — да Црногорци рањеника „мртва не одеру“. Тај хумор, то је Љубишина непристрасност, љубав и за Поборе и за Љешњане, његова добра иронија на традицију која је изгубила историјски смисао и постала сметња, на епско ондје гдје му није мјеста па дјелује смијешно. Да, сатира је одвајкада махом значила непомирљиво изобличавање друштва и порицање његова права на постојање, а хумор је благонаклона критика са жељом да се понешто у друштву благо исмије и ненаметљиво поправи.

Такав је (о његовој „реалистичкој политици“, о њеним контрадикцијама с његовом литературом, овдје се не говори) био

⁹ Израз Ф. Енгелса, *Поријекло породице, приватне својине и државе*.

Љубиша-писац у свом суштинском односу и осјећању према народу коме је посветио своје приповијести и *Причања Вука Дојчевића*, у својој умјетничкој истини о њему. А један од марксистичких закључака, да и на то подсетимо, гласи: „Пролетаријат наслеђује све демократско, прогресивно... из историјских достигнућа своје нације. У том смислу национални развитак почиње много раније но што се образује нација“.

3.

О Љубишину језику, добро је познато, говорили су с признањем сви који су у нас о Љубиши писали, чак и они који нијесу имали признања за његову умјетност. Но стварни однос цијеле критике према језику С. М. Љубише био је, у основном, онакав какав је био и према његовим приповијеткама као умјетничким цјелинама. Наша критика се, наиме, до дана данашњега, није озбиљно подухватила да социолошком и естетском анализом самих текстова тих приповиједака покаже које су од њих неоспорне, а које су спорне или дјелимично спорне; шта је у њима, првенствено у овима другима, развучено, етнографско, манирско и наивно; колико све то штети истини коју писац, реинкарнирајући је умјетнички, вади из ранијег или савременог живота свога народа, колико штети цјеловитости приповиједака, па тим чак и њиховим умјетнички успјелим дјеловима. И као што није извршила овај задатак, она није извршила ни задатак у погледу Љубишина језика као непосредне стварности сваког, па и Љубишина умјетничког мишљења, и као језичког доприноса за даљи развитак наше умјетничке прозе.

Књижевна критика требало је да, опет структуром самих текстова, покаже је ли овом или оном Љубишином лексичком приновом и „народнијем обликом“ нешто изражено тако како се ниједним другим није могло, или су пак ове или оне ријечи и облици можда били и манир и чисто језичка амбиција. Књижевна критика, не зазирући ни од своје филолошке компоненте, требало је да из мноштва Љубишиних језичких принова издвоји оне које попуњавају дотадању празнину у књижевном српскохрватском језику, или су боље, тачније, сликовитије и богатије од већ постојећих синонима, или су још један синоним с новом нијансом или без ње — да их са знањем и с књижевним осјећањем издвоји и да читаоцима, па ту и књижевницима, покаже и докаже да су такве. Скерлић је рекао да се у Љубише (он каже: „код њега“) „находи врло велики број лепих, снажних и оригиналних речи, провинцијализама који заслужују да уђу у књижевни језик“. Али се на тој „декларацији“ и остало — ни он, ни други критичари нијесу нашли за потребно да, откривајући њихову вриједност, покаже бар један број, макар и невелики, тих „провинцијализама“ који „заслужују да уђу у књижевни језик“. Да, показујући њихову вриједност, истакну, рецимо, ријечи као што су

(узимама среда); *рибљив* (вода и година), *данмице* (сваки дан), *зборица*, *одаждица* (киша која сипи из магле), *винат* (година богата вином), *спорник-ници*, *кунидба*, *проведрица* (ведро вријеме, ведро између облака), *навиље* (колико једном дигне вила), *мутиша* (смугљивац), *снитва* (од снијевати) *крадован*, *исколетати*, *искобник-ица*, *крвомутница*, *крвомутан*, *развађа*, *неиспосни* (гријех), *пријеварке*, *соилхљбник* (који с ким со и хљб једе). Умјесто таквог поступка Скерлић се дао у проскрибовање Љубишених провинцијализама. Он је указао на извјесна стварна претјеривања — десетак сасвим локалних паштровско-бокељских ријечи. Али је уз такве придружио и ријечи које су јасне у цијелој данашњој Црној Гори — *клагина*, *закучица*, *коретац*, *гринтав*, *саврт*, *сутука*, *стркотина*, *чак* и *трпија*.¹⁰ При том, пет од осам ових ријечи унесено је у Броз-Ивековићев рјечник, а неунесена *закучица* разумљива је и љепша је и тачнија од *смицалице* или *зачкољице*. За оно пак што значи *стркотина* нема у српскохрватском књижевном језику друге ријечи, што показује и опширно тумачење које јој, у свом рјечнику уз Љубишина дјела, даје В. Живојиновић.¹¹ Али за Скерлића, и не само за њега, разумије се, све су особитије ријечи из Црне Горе — провинцијализми. Добри или лоши, али провинцијализми, јер за њега и за оне који, чак и данас, као он мисле, не постоји питање: за кога је то једна ријеч, ако је добра и ако се у цијелој Црној Гори употребљава — провинцијализам? Замјерајући Љубиши превелико „увлачење провинцијализама“, Скерлић се руководи критеријумом „једна књижевност“. И зато он даље каже: „извесне стране Љубишених приповедака један Србин из североисточних крајева није у стању читати без речника и без коментара“. То, међутим, што извјесна дјела Б. Станковића, његову *Коштану* на примјер, један „Србин из Црне Горе“ не може читати „без речника и коментара“, не представља проблем — Скерлић такве замјерке Станковићу не чини и приповијетке његове и саму *Коштану* оцјењује као „истински уметничка дела“.

Приређивачи дјела Стефана Љубише, писци предговора и поговора уз њих, језиком Љубишеним бавили су се готово само коментаторски и лексикографски. Али Љубишин језик ни у томе није био много боље среће. У рјечнике и коментаре уношене су и ту тумачене¹² ријечи које, ако се приређивач чува да не унесе

¹⁰ *Трпија* се чује и у Београду и њу је, у једној предратној пјесми, употребио београдски писац Ч. Миндеровић.

¹¹ „Ивер, љуска што испред секире прсне“ — каже Масука. Међутим, *стркотина* може настати и од прелома гране, ломљења ораха, експлозије гранате. У овом, посљедњем значењу, ако ме сјећање не вара, употребио ју је у једном од својих романа Михаило Лалић.

¹² Примјери се узимају из коментара Љубе Јовановића уз *Причања Вука Дојчевића* у издању Српске књижевне задруге и из Масукине редакције Јовановићевих коментара и Масукина рјечника уз Љубишина дјела у „Библиотеци српских писаца“ предратног београдског издавачког предузећа „Народна просвета“.

сумњу у све дјело и сав језик аутора, не треба издвајати и „преводити“. Ево неколико примјера за то (ријечи и „преводи“): *сасма* (зеома, много; сасвим нема), *једногодишњик* (вршњак), *мјешчић* (мали мек), *гулити* (дерати; *гуликоже* се коментатор није сјетио), *врећа* (џак), *кострет* (козја длака), *тобож* (божем, бајаги), *зрње* (зрневље), *клијет* (собица), *дружити* (друговати), *праскозорје* (прасак зоре, почетак зоре), *тлачити* (газити), *пакост* (зло дело), *крух* (хлеб), *дворана* (дворница), *прислачак* (слаткиш), *навлаш* (*хотимице*), *пресукивати* (*препредати*; нетачно: пресукује се конопац, метална жица, штап итд., а препреда се пређа), *ка тле* (на земљу, на под), *краташан* (покраћи), *творница* (фабрика), *ушати* (слушати само ушима), *објед* (главни дневни оброк), *лука* (пристаниште), *тмуша* (тама), *намјерити се* (*десити се*), *крап* (шаран), *дажд* (киша), *жељковати* (*желети*), *озим* (*озимо жито*), *горостасан* (као гора), *кокот* (*петао*), *липов* (од *липе*), *утвара* (што се по ноћи призире), *безбратница* (жена без брата), *бијела* (беоњача; нетачно — бијела је мријена на зеници, катаракт), *братаничина* (кћи братовљева), *брзорека* (брбљуша, брза на одговору), *братучед* (синовац; нетачно — брат од стрица, ујака или тетке), *вигица* (плетеница, плетена кика!), *виме* (у стоке — *сисе*; нетачно!), итд., итд. Али друга (опширнија) врста ових тумачења још је гора. Ево и о томе неколико примјера.

1. Љ. Јовановић је, у фусноти уз десету причу Вука Дојчевића правилно протумачио ријеч *стопанџица* (= домаћица), али је узгредно навео и једно Љубишино лаичко довијање о етимологији ове ријечи. Масука је, међутим, тумачење у фусноти свео само на Љубишино довијање, па тамо — тридесетак година послје Јовановића, кад већ постоје не само Стулићев и Вуков него и Броз—Ивековићев рјечник! — за ријеч *стопанџица*, коју сва ова три рјечника имају и тумаче са *домаћица* (бугарски *стопанка*; *стопанство* — газдинство), пише: „жена која слиједи мужу у стопе“. А — да ствар буде још карактеристичнија за начин рада у нас — у азбучном рјечнику „туђих и мање познатих ријечи“ на крају исте књиге наштампано је да је *стопанџица* — „домаћица, супруга“. Нешто слично по поступку, а још накарадније по тумачењу испод текста, гдје се читалац прво и обавјештава, десило се и с глаголом *штукнути* (у преносном значењу), и с турцизмом *халк*. *Халк* (народ, чељад) испао је ту „вратнице са онијем гвожђем чим се куца да ко изнутра отвори“. Итд.

2. Тумачећи глагол *прегорети* из Љубишина реченичког фрагмента „док бадњаца не прегоре“, Љ. Јовановић каже: „*прегорети* (о бадњацама) — изгорети на средини тако да се одвоје обе полутине бадњака“. А ово тумачење не само што је сувишно, него је и неписмено и у књизи каква је Љубишина сасвим непогодно: *полутина* ипак није исто што и *половина* (*полутина* је половина нечег округлог и облог а дебелог, раздвојеног или расјеченог уздужно, нпр. бундеве, трупца, итд.). Најзад, може ли

бадњак прегорјети на средини друкчије него да се „одвоје обе“ половине?

3. Придјев *изрешетан*, *изрешетани* (за бродове послје битке) у коментарима Љ. Јовановића се не тумачи, али у Масуке налазимо коментар и за ту ријеч, и то овако: „шупље ка решето“. *Изрешетан*, међутим, значи — испробијан као решето.

4. Подругљиви народни израз за једрењак који лоше плови *једарац* као *доњи млин* протумачен је ријечима: „брод на једрењу спор као доња воденица“. Израз „доњи млин“, што овдје значи доњи (непокретни) млински камен, „преведен“ је, дакле, са „доња воденица“, и тако је, умјесто коментара, изишла бесмислица.

5. Уз ријеч *одива* Љ. Јовановић каже: „девојка, кад се уда, одива је кући и укућанима одакле се удала“. Масука у рјечнику на крају књиге понавља то исто, додавши још: *невеста*. Али тумачење, иако је преузето из Вукова рјечника,¹³ није сасвим тачно. Њим, управо, није откривен њен специфични црногорско-племенски садржај: дјевојка, кад се уда, одива је не само „укућанима одакле се удала“, него и цијелом братству и племену из којих потиче.

6. У коментару уз топоним *Орја лука* Љ. Јовановић, вјероватно цитирајући Љубишу, под наводницима каже: „високи каменити врх у Црној Гори“. Масука преноси то исто, само без наводница. Орја Лука је, међутим, село у Бјелопавлићима, а као планински врх не биљежи је ни рјечник Броза и Ивековића ни рјечник ЈАЗУ. Откуд би, уосталом, и било „високог каменитог врха“ коме половину имена чини ријеч *лука*, што ће рећи *ливада*, најчешће *ливада поред ријеке*?

Књижевни критичари, како је већ напоменуто, били су у декларативним похвалама Љубишину језику веома штедри. Скерлић је, да поновимо, написао како је Љубиша „знао народни језик тако дубоко и потпуно, тако лако и лепо владао њиме, да му у томе има мало равних у целој српској књижевности“. А Недић, који је и о умјетничкој страни Љубишних приповиједака судио похвално, написао је: „И да Љубиша у својим приповеткама нема ничега другог, језик његов би био сâм неоцењива добит и ставио би га у ред великих писаца српских“. Али ове похвале нијесу само декларативне — оне су, Недићева рецимо, и бесмислене. Узмимо да је Љубишин језик изванредно богат, тачан и оригиналан (као што и јесте), узмимо да је без икаквих замјерки (као што, ипак, није), — и зар такав језик, сам по себи, може ставити једног писца у ред великих писаца; зар је он, сам по себи, књижевно умјетничко дјело? Не може и није. Недићев закључак је у суштини формализам — лице или наличје онога данашњег формализма који тврди да се може створити поезија без језика или с обесдржајеним и логике лишеним језиком.

¹³ А имају га, осим Вука, и Броз—Ивековић, и *Рјечник ЈАЗУ*, и *Речник уз целокупна дела Петра II Петровића Његоша*.

4.

Како оно Кањош Мацедоновић „ступа на сцену“? Прољећни је дан, Паштровићи сједе на главној скупштини, „коју су сазвали суђе и властела на обичном мјесту од правде“, на „дробном пијеску“ поред мора. „У доцније“ на скупштину долази и он. „Мач о пасу а челенку на глави, викне: »Помоз бог, браћо!«“

Многи данашњи писац би се распричао: о појасу му је висио мач, а на глави је имао челенку, или: био је опасан ременом о коме је висио мач, а на глави му је сијала челенка — уопште, штогод на ту руку. А Љубиша: „мач о пасу а челенку на глави!“ Изостављен је, дакле, прирок (имао, носио или сл.). А из главне реченице („викне: »Помоз бог, браћо!«“) изостављен је подмет (он). И погледајте какав је ефекат тим постигнут: изостављени субјекат осјећа се још јаче — он би било пригушен субјекат, сметало би реченици да буде течна и драматична. Исти ефекат излази и из изостављања гласа *и* у узвику *помози* — то *и* би било сувишно, лишило би динамике и реченицу и ситуацију. Рећи ће се: Љубиша то *и* није по свом осјећању изоставио — народ то тако изговара. Али у литератури се ради баш о томе да се нешто не употријеби само зато што га има у народу, да употријебљено не буде само себи циљ (чега, руку на срце, у Љубише има), него да то буде умјетнички неопходно, функционално, да се с осталим органски срасте.

И тако, на овом мјесту Кањоша Мацедоновића читав један став фактички је сведен на реченицу, а реченица на најнеопходније ријечи. Те ријечи, или групе ријечи, изишле су рељефне, ритмиком и сликовитошћу снажне и слободно функционалне. Очишћене од свега што није неопходно, цезурама на неколико мјеста донекле разријеђене, оне нам омогућују да живо видимо и доживимо и Кањоша, и његов прилазак скупштини, и његов став и начин, и однос према племеницима, чак атмосферу средине и саму историјску ситуацију. Уклоњено је, тачније речено: избјегнуто је све сувишно — све што би сметало човјеку и покрету.

Истина, у свему томе има нечега што се, као проседе, додире с народном епиком. Али епског је било и у људима (схватањима, поступању), у паштровској средини коју Љубиша умјетнички даје. То је племенски живот на вишем ступњу варварства, а зар све родовско-племенске заједнице за које историја зна нијесу прошле кроз своје херојско доба, и зар марксистичка наука не говори о том херојском добу као о непобитној историјској појави? Епска компонента у Кањошу Мацедоновићу, прича паштровској из петнаестог вијека, фактички је, и као поступак и као учинак, доказ о вјерности Стефана Љубише друштвеној стварности коју умјетнички даје, о неодрживости с којом је она, основним цртама свога бића, на њега дјеловала. Јер приповједач Љубиша — и то треба имати на памети у погледу свих

његових историјских прича — није изишао, како му то критика замјера или похваљује, само из народне епске поезије, него и из племенске стварности херојског периода. Какво је чудо, онда, и каква мана, ако *Кањош Мацедоновић* има и одлика епске прозе? Свака садржина тражи, и у смислу коришћења одговарајуће књижевне традиције, ону форму у којој се најадекватније умјетнички остварује.

У сваком случају, примјер којим смо се овдје бавили толико је рјечит, да би сам он могао пољуљати закључак о малој умјетничкој вриједности Љубишина приповиједачког дјела. Тај примјер, ван сваког спора, показује да се наши писци и данас из најбољих Љубишиних страница или цијелих приповиједака имају чему научити. Лаконичности, на примјер, језгровитости, драматичности приповиједања; богатству и тачности језика, смјелости у оперисању њим, која је увијек резултат истинског познавања језичких закона и лексичког богатства, а не „смјеле“ произвољности.

Али реченица о Кањошеву доласку на скупштину није једини овакав — и корективан и поучан — примјер. Показаћемо још један, опет из *Кањоша*. Прије ријечи „мач о пасу а челенку на глави“, Љубиша, такође у неколико најнеопходнијих потеза, скицира и карактерише свога јунака овако: „човјек ниска струка, али жив и ћеперан, да би се на игли вртио“. Запамтимо ово *ниска струка* и *на игли би се вртио*, јер Љубиша је, бар у овој приповијести, од оних писаца који се, као Чехов, држе правила: ако у првом чину драме на зиду виси пушка, она у трећем обавезно мора да опали. Податак *ниска струка* није, дакле, речен тек онако — тај ниски струк или раст дјелује у току приче на Кањошево самоосјећање и расположење („Ах, леле, да бјех височији!“), на однос млетачке сињорије према замјенику Паштровића за мегдан с Фурланом; он „функционише“ као посредна мјера и оцјена Млечића. Али коначни ефекат његов испољава се тек при крају. Како почиње мегдан између Кањоша и Фурлана и како Кањош побјеђује? Скерлић тврди да су Љубишине приче, „које се данас често наводе као реалистичне“, много „више историјске и романтичне“,¹⁴ да су „развијене народне *легенде*“, да је Љубиша „нарочито волео фантастичну историју“ итд. Провјеримо ове тврдње појединостима мегдана и око мегдана.

Кањошу, кад један од скупштинара изрече мишљење да баш он иде као „замјеница дужду“, смета што је „малашан, а дужде тражи хрпу според Фурлана“. Множина повиче да он исти иде, и Кањош пристаје сасвим једноставно, као што га једноставно, чак пословно и с багателисањем невоље која се на Млечиће распртила¹⁵ шаље и сама скупштина. Али приказ Кањошева

¹⁴ Чудно поистовећивање квалификација *историјске* и *романтичне*, као да историјска приповијетка или роман не могу бити реалистички!

¹⁵ „Могао си збиља то сам тамо отрсити, да нам не метеш скупштину тијема беспослицама.“

пристанка није произвољност и „историјска романтика“: то су одважни и храбри људи какве подиже родовско-племенски поредак, једнаки у правима и обавезама, између којих за њих нема никакве разлике.¹⁶

Кањош је већ у Млецима и с пратиоцем Млечићем, кога су му дали да га проведе до Фурлана, пристаје на обалу према острву с Фурлановим шатором. „Тамо ти је на тој острвици мегданџија, а ево ти чуњ пак се превези сам“ — рече му одмах пратилац и, одбијајући Кањошев захтјев да га превезе и да му буде „и ђевер“, „побјегне у бестрв“. И ту, иза овога „у бестрв“, долази једна, на први поглед, неочекивана реченица, значајна колико је кратка и једноставна: „*Остаде Кањош сам*“. Сам човјек пред смртном опасношћу, у туђем свијету, и то још себичном, пријеварном и плашљивом до кукавичлука; сам племенски човјек чија је снага у његовој органској повезаности с племеном, у закону да га оно и штити и освети. И ту се у неједнодимензионалном Љубишином јунаку јавља мисао и расположење могућно у сваког реалног човјека: „Сад што ћу да радим!“ — мисли Кањош. „*Могло ми је бити да сједим дома* као господин. Нанесе ме неки гријех да овдје лудо погинем; пак да је за кога ни по јада, но за ове страшнине и надуте никове.“

Кањош би, може бити, чак одгодио мегдан за сјутра — он има и моралних разлога за то. „Идем баш на конак, пак ћу сутра опет пред суђе нека ми даду пратиоца да ме дјеверује, ако погинем да ми се барем зна гроба, овако могу лудо пропасти прије мегдана“. Али баш кад он то мисли, обали допре чун с Фурланом, и Фурлан викне: „Што си ту, зла ти срећа?“ *Зла ти срећа* (сажаљиво ниподаштавање, самоувјерено: *зотв си*, као нешто што се само по себи разумије) чини своје — мегдан се могао одгодити, али се с мегдана не може побјећи. У почетак мегдана се, дакле, уплиће и моменат случајности. А шта одлучује у побједи Кањошевој? Фурлан у борби „вјешто одбија махове“, он је снажан и својим палошем направи на тилуту Кањошева мача (не на танком оштрицу, него на тилуту!) „зубац, би палац утонуо“. Али тада „опали“ она „пушка из првога чина“: Кањошева живост, окретност, оно „да би се на игли вртио“, чак његов ниски раст! Кањош, *обигравајући га*, окреће Фурлана „сунцу у очи“. „Потегне Фурлан једном, и чисто, да се Кањош некако *хитро* не *усука*, шћаше га раскројити. Док Фурлан махну другом, Кањош га *уграби* и проби мачем с лијеве сисе на десну лопатицу“.

С једнога на друго, ничега романтичног, фантастичног, легендарног, натприродног ни у личности Кањоша, ни у његову

¹⁶ За родовског човјека се, каже Енгелс у већ цитираном дјелу, „не поставља питање је ли учешће у јавним пословима, крвној освети или њеном умиру право или дужност; њему би оно изгледало исто толико апсурдно као и питање да ли је јести, спавати, ловити — право или дужност“.

пристанку на мегдан, ни у начину како је у њ ушао, ни у побједи на мегдану. Обичан човјек гентилне заједнице, хитар и окретан као и многи други од брдских сточара или полусточара; обичне норме у племенском животу. На мегдану, да поновимо, не одлучује то што би Кањош био „вitez без страха и мане“ — одлучује присебна хитрина, окретност, чак — да и то поновимо — *мали раст мегданцијин*.

Него Скерлић тврди да личности у Љубише „никако нису израђиване“, да су „само обележене и остају општенародне“, да је психологија у Љубишину „делу сведена на најнижу меру, тако да је готово и нема“. Психологије у Љубишним приповијеткама одиста нема особито много. Али питање је зашто је то тако и да ли то излази као мањкавост у свакој прилици и у свим Љубишним приповијеткама. Скерлић замјера: личности „остају општенародне“, али при том заборавља да Љубиша даје првенствено људе приморских и староцрногорских племена, а људи родовско-племенских колектива, будући потпуно једнаки у правима и обавезама, живећи и радећи у једнаким друштвеним и природним условима, *нијесу се*, како је то наука још давно утврдила, разликовали, или се — у посљедњем периоду племенског поретка — *нијесу баш много* разликовали један од другога. Према томе, онолика мјера психологије колика је достигнута у романима и приповијеткама епохе буржоаског друштва била би у Љубишних личности из паштровског и других наших племена нешто вјештачко, споља и уназад унесено. Љубиша је, дакле, без обзира на то колике су биле његове снаге у овој области, у принципу остајао вјеран осјећању животне стварности. То осјећање, та мјера одредила је и психолошки Љубишин поступак у *Кањошу Мацедоновићу*, *Краћи* и *прекраћи звона* и другим причама или фрагментима прича. Љубиша је, значи, бар у најбољим својим приповијеткама, израђивао своје личности (како је само, што смо дјелимично већ видјели, израђивао личност Кањоша Мацедоновића!), давао онолико њихове психологије, психолошких особности, колико му је пружао живот. А кад се у Љубишним приповијеткама ради о градским људима, племићима, трговцима, млетачким провидурима, психологија је знатно разрађенија. Па и ондје гдје је лаконично дата, врло је упечатљива. Једном једином реченицом: „Не питам те за те беспослице“ (*беспослице* су Кањошчеве муке од млетачке глобе!) „него шта си синоћ у крчми *дробно*“ — одређен је и оживљен онај један од тројице млетачких судија пред које Кањоша изводе. А зар то, та разлика у психолошком грађењу личности из племена и из градова, не говори много сама за себе? Неоспорно, психологија у Љубише, то је, како је већ примијећено, психологија која се претежно даје преко поступака, мисли и дијалога личности. Али зар је то мана, особито у приповијетци (сјетимо се Ги де Мопасана!), и особито у оваквој врсти приповијетке? Уосталом, колико Скерлић није разумио Љубишине јунаке, колико се ту на њега не можемо осло-

нити, најбоље показује његова тврдња да Кањош Мацедоновић, једини од Љубишких јунака, није противник Млечића. Кањош, који се у мржњи разликује од других само тим што и мрзи и презире; који иде на мегдан не из љубави према Млечићима, него из обавезе коју је његово племе морало узети; и који, кад му се, у награду за побједу над Фурланом, нуди благо, спушта у то благо свој дукат не из бриге о Млечићима, него да се, пред тражење племенских права, не да подмитити и да, супериоран, покаже Венецијанцима како се ове за паре ипак не може купити!

Да, најбоље Љубишине приповијетке, неисторијске и историјске, Кањош Мацедоновић прије свега, то су реалистичке приповијетке знатних или високих умјетничких квалитета — реализам и умјетнички квалитети особите врсте, онакви какве је тражила вјерност особитој животној стварности. Скерлић то није увидио или признао. Осим свега осталог, јаснијег или мање јасног, њему је ту сметала и његова несигурност у неким основним — теоретским, појмовним — питањима естетике и књижевне критике. Он се, на примјер, не само полуподругује Љубиши што се, према свједочењу Т. Виловског, „строго придржаваше принципа да писац романа и прича треба пре свега да влада језиком“; него ће, јасно и категорично, устврдити да се Љубишине историјске приповијетке не могу „сматрати за историјске“, јер „имају и сувише реалистичкога и личнога елемента“. А може ли неко постати књижевник, ако не влада основним средством књижевности, језиком? И зар не може постојати реалистичка историјска приповијетка и реалистички историјски роман; зар историјско искључује и може искључити лично — личност, суд и циљеве ствараоца, другим ријечима?

И, најзад, још један примјер као ови из Кањоша Мацедоновића — примјер *Грабежа дјевојачког*.

О *Грабежу дјевојачком* критика је говорила једва понешто, и то узгреднице. Скерлић је, у библиографском дијелу своје расправе, о њему рекао само оволико: послѣ Љубишине смрти у *Српској зори* изишла је „његова краћа приповетка, или боље рећи слика, *Суд добрих људи*“.

Писац ових редака, међутим, сматра да је о овој „краткој приповеци“ требало и да треба писати врло опширно — о њеној форми (драмска прича), о друштву и људима како се у њој огледају, о њеној концизности, живости, лиричности и кристалној јасноћи, о њеном ненадмашном језику, најзад. Љубиша је, рекло би се, сию да напише етнографски опис суда добрих људи поводом једне приморске женидбе отмицом. И доиста, он је дао све неопходне етнографске податке о томе: и колико људи чини такав суд, и како они суде, и шта говоре, и како се на отмицу дјевојака гледа, и о каквој се отмици конкретно ради, и колико се намире за отмицу тражи. Али ти подаци су само материјал и оквир за нешто друго — у том оквиру, у том облику, то друго се без таквог

материјала, сведеног на најнеопходније, не би могло ни остварити.

Из тог материјала, из исповијести и тужбе очеве, исповијести и одбране отмичарева, из ријечи неколицине „кметова“, кристализују се елементи љубавне приповијетке: породични услови за удадбу као сметња, као разлог за одбијање просаца; три згоде у којима је један од одбијених просаца, Вук, зазрио или видио дјевојку — рађање обостране симпатије;¹⁷ мотивација „грабежа“; „грабеж“; вјенчање „преко границе“; суђење и помирење зета и таста. А из свега тога рађа се и блиста (поред свих резерви према овом изразу у овој прилици, он ми се ипак чини најтачнији!) јасна, дубоко истинита и жива слика племенског живота и људи племена — умјетничка, а не етнографска слика. Свака битна појединост је ту *племе*: лично достојанство и рјечитост;¹⁸ говор „по реду“, „и то највише *тихо* и без каке срдње“, како је записао Вук Караџић. У ономе шта и у ком облику говоре и отац, и зет, и кметови има много ритуала, има општих, за овакву прилику давно израђених мјеста, обрта, узречица и пословица — то је, такође, *племе*. Али све је то¹⁹ у току времена и употребе дорађивано, пречишћавано и шлифовано, да је постало умјетност своје врсте, огледало племенског живота и људи, израз једне од оних особина које настају прије настанка нације у савременом значењу. А сам језик *Грабежа дјевојачког* — зар је то језик етнографског документа? То је језик поетског књижевног дјела, у контексту дјела сам допунски поетизован. Ипак, „психологије је тако мало, да је готово и нема“ — може рећи неко од епигона у критици. Али, прво, у којег то писца у овако краткој причи (седам страница) има опширнијих, детаљнијих психологизација? Друго, психолошког оцртавања личности *Грабежа дјевојачког* ипак има. Отац је мек; за кћер, рано осталу без мајке, одвећ везан; кад се кћи није вратила из „бостана за кућом“, удрио је да плаче „*по кући* као мало дијете“, и тек кад је *нестало сузи*, узео је да *мисли шта ће*. Вукова прва реченица: „Ја тонем у црну земљу око чега се је оволико образа окупило“ — то је реченица коју би, у оваквој прилици, сваки прибранији човјек у свим нашим племенима од Приморја до Лима рекао. Али она, у склопу свега што Вук каже, говори о њему као о чисту и скромну младом човјеку, тврду и гласну само кад је ријеч о поштењу и оружју. Па и „кметови“, и не само по улогама, не личе сасвим један на другога. Треће, и лица *Грабежа дјевојачког* су, како је већ говорено, људи родовско-племенске заједнице. Књижевност, позната је ствар, треба да даје *човјека* и *тог човјека*, да показује не

¹⁷ Вук, причајући о трећем виђењу: „Ако ћете ми се и наругати, ту спазиш да јој *нијесам мрзан*“.

¹⁸ О којима је, што се тиче родовског друштва уопште, говорио Маркс; што се тиче црногорских племена — Вук Караџић.

¹⁹ Јер родовско-племенске заједнице су, опште је познато, врло дуготрајне.

само шта ради и говори, него и како то чини — поступци и говор су резултат посебности личности и средство грађења те посебности. Али племенском човјеку се више-мање зна (створено је, норма је) не само *шта* у оваквим догађајима говори, него и *како* то ваља рећи — да све остало што би овдје дошло не понављамо.

Укратко, у ранијих писаца у нас, па међу њима и у Љубише, има случајева кад се приповијетке мјестимице претварају у етнографију. У Љубишину *Грабежу дјевојачком*, међутим, етнографија је, по мишљењу писца ових редака, прерасла у приповијетку, у поезију. У кратку драмску поему у прози.

